

УДК 376-053.6-056.36:379.8

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

Галина ЛЕМКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-2922-8549

Олеся ДЖОГОЛИК

магістрантка педагогічного факультету, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-3684-098X

Бібліографічний опис статті: Лемко, Г., Джоголик, О. (2021). Соціально-культурна активність як рівень розвитку дітей з особливими потребами. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АКТИВНІСТЬ ЯК РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття актуалізує питання соціально-культурної активності як рівня розвитку дітей з особливими потребами. Визначальною умовою розвитку сучасного гуманного суспільства особливої гостроти набувають питання соціальної адаптації, інтеграції осіб з особливими потребами та формування в кожного з них соціально-культурної активності. Найважливішою проблемою сьогодення є переорієнтація дітей та молоді на самостійність, активність, власну відповідальність, створення умов для самореалізації.

Також визначено роль і значення культурно-дозвілєвої діяльності як незамінного засобу відновлення творчого потенціалу особистості, проаналізовано її місце в соціально-культурній сфері.

Ефективність культурно-дозвілєвої діяльності як засобу соціально-культурної активності великою мірою залежить від створення умов для відновлення й розвитку найважливіших форм людської життєдіяльності, розвитку морально-ціннісних орієнтацій, відновлення і компенсації соціальних зв'язків, формування соціально-культурного досвіду, творчого розвитку кожного вихованця як цілісної особистості.

Значним резервом соціально-педагогічної роботи з такими особами є організація різноманітних видів та форм культурно-дозвілєвої діяльності.

У процесі аналізу найбільш ефективних форм і методів організації культурно-дозвілєвої діяльності дослідники звертають особливу увагу на гру, яка звільняє від багатьох умовностей повсякденного прояву фізичних та інтелектуальних сил, впливає на духовне зростання та особистісне піднесення.

Під час ігрової діяльності особа прагне позбутися зайвої напруги, розв'язати сум, звільнитися від емоційально-перевантаження, в розважальній формі отримати пізнавальну інформацію.

Також не менш важливим напрямом культурно-дозвілєвої діяльності дітей з обмеженими можливостями є спілкування з мистецтвом, яке має багаті виховні можливості, оскільки активно впливає на світоглядне, моральне та естетичне формування особистості.

Осмилення культурно-дозвілєвої діяльності як незамінного засобу активізації особистості дало змогу охарактеризувати її як цілісну, особистісно зорієнтовану, ціннісно-орієнтаційну, культурно-творчу педагогічну діяльність, яка за умови її доцільної організації може забезпечити максимальну адаптацію й інтеграцію кожного вихованця.

Ключові слова: соціально-культурна активність, діти з особливими потребами, дозвілєва діяльність, гра, мистецтво.

Halyna LEMKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0002-2922-8549

Olesia DZHOHOLYK

Master's Student at the Faculty of Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0002-3684-098X

To cite this article: Lemko, H., Dzhoholyk, O. (2021) Sotsialno-kulturna aktyvnist yak riven rozvytku ditei z osoblyvymy potrebamy [Socio-cultural activity as a level of children with special needs]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

SOCIO-CULTURAL ACTIVITY AS A LEVEL OF DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article actualizes the issue of socio-cultural activity as a level of development of children with special needs. The defining condition for the development of modern humane society is especially acute issues of social adaptation, integration of people with special needs and the formation of each of them socio-cultural activity. The most important problem of today is the reorientation of children and youth to independence, activity, personal responsibility, creating conditions for self-realization.

The role and importance of cultural and leisure activities as an indispensable means of restoring the creative potential of the individual are also determined, its place in the socio-cultural sphere is analyzed.

The effectiveness of cultural and leisure activities as a means of socio-cultural activity depends largely on the creation of conditions for the restoration and development of the most important forms of human life, the development of moral and value orientations; restoration and compensation of social ties; formation of socio-cultural experience; creative development of each pupil as a holistic personality.

A significant reserve of socio-pedagogical work with such persons is the organization of various types and forms of cultural and leisure activities.

In analyzing the most effective forms and methods of organizing cultural and leisure activities, researchers pay special attention to the game, which frees from many conventions of the daily manifestation of physical and intellectual forces, affects spiritual growth and personal uplift.

During the game, a person seeks to get rid of unnecessary stress, dispel sadness, get rid of emotional overload, in an entertaining way to get cognitive information.

Also no less important directions of cultural and leisure activities for children with disabilities is communication with art, which has many educational opportunities, as it actively influences the worldview, moral and aesthetic formation of personality.

Understanding cultural and leisure activities as an indispensable means of activating the personality allowed to characterize it as a holistic, personality-oriented, value-oriented, cultural and creative pedagogical activity, which, if properly organized, can ensure maximum adaptation and integration of each pupil.

Key words: socio-cultural activity, children with special needs, leisure activities, game, art.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших елементів розвитку сучасного гуманного суспільства є соціалізація та інтеграція осіб з особливими потребами, а саме їх включення в усі сфери суспільного життя. З початком євроінтеграції українське суспільство стає одним із тих, де дотримання основних прав людей не можуть ігноруватися. Відповідно до визнаних Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилює увагу держави та громадськості до проблем соціалізації й адаптації всіх дітей, зокрема

й з особливими потребами, а також їх інтеграції в суспільство.

Аналіз досліджень. Сутність, завдання, функції соціокультурної діяльності розкривають у своїх наукових працях Н. Ашаренкова, Т. Кисельова, Н. Кочубей, І. Петрова. Значення соціокультурної діяльності як фактора соціалізації та соціального виховання підкреслюють у своїх дослідженнях А. Аронов, Н. Бабенко, Є. Литовкін, Г. Мельничук, О. Мудрик, Т. Спіріна та інші.

Вивченням питань інклюзивного навчання в нашій країні в умовах сьогодення займається низка вчених (І. Горбенко, Е. Данілавичюте,

В. Засенко, А. Колупаєва, Ю. Найда, Л. Савчук, Н. Софій, О. Таранченко, М. Шеремет та ін.), праці яких присвячені дослідженню проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах і наданню корекційно-розвивальних послуг в умовах інклюзивної освіти та соціалізації в суспільство.

Мета статті – охарактеризувати соціально-культурну активність як рівень розвитку дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна спільнота завжди була стурбована створенням комфортного соціального середовища для всіх людей, у тому числі з особливими потребами. Україна також долучилася до світу в процесі європейської інтеграції, приділяючи більше уваги потребам людей з обмеженими можливостями та вживаючи заходів для повної інтеграції їх у суспільство. Ці процеси зачіпають також дітей з особливими потребами, які тепер мають змогу навчатися в загальноосвітній школі.

Нині інтеграції дітей з особливими потребами в соціум та впровадженню інклюзивної форми навчання в закладах освіти приділяється значна увага держави та місцевої влади. Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості їхнього психофізичного розвитку.

Широке використання терміна «діти з особливими потребами» зініціювала Саламанкська декларація, опублікована у 1994 р. У ній подано основне визначення «особливих потреб». Воно стосується всіх дітей і молодих людей, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних із навчанням. Чимало дітей мають труднощі в навчанні, а отже, спеціальні освітні потреби на певних етапах свого навчання в школі (Луцан, 2019: 152–153).

У розвинутих країнах загальноживаний термін «діти з особливими потребами» («Children with Special Needs») закріплений у законодавчих актах соціального спрямування. Цей термін передбачає змінення акцентів із недоліків і порушень у дітей до закріплення їхніх особливих потреб. А. Гордєєва зауважує:

«Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність» (Гордєєва, 2001).

Інтеграція дітей з особливими потребами потребує вирішення різного роду завдань, а саме: формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, вдосконалення нормативно-правової бази відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, реалізації та поширення моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах (Ворошук, 2016: 38).

Найважливішою проблемою сьогодення є переорієнтація дітей та молоді на самостійність, активність, власну відповідальність, створення умов для самореалізації.

На формування соціально-культурної активності зорієнтована й реабілітаційна педагогіка, яка поєднує завдання соціально-педагогічної корекції, соціально-психологічної реабілітації і загальнокультурного розвитку особистості (Барановський, 1998: 110). Біологічна суть індивіда через складну систему психічної регуляції особистості знаходить власне здійснення в таких матеріальних стосунках, системах, які мають соціальний характер та які за своєю суттю є соціальними.

Це означає, що людина поєднує в собі як біологічні, так і соціальні характеристики та є найвищим ланцюгом сукупності рис, інтенцій, якостей, що становлять поняття «особистість».

Людська психіка є такою цілісною системою, що має складну структуру, оскільки включає не тільки фізичні, хімічні, зовнішньо-біологічні, але й інформаційні, соматичні, а основне – соціально-контактні складники.

Людина може сама себе підтримувати, відновлювати, вдосконалювати, а також активно взаємодіяти з іншою системою – середовищем. Тому людське життя, будучи активним за своєю природою, має пристосувальний характер, тобто являє собою адаптацію до умов середовища, що змінюється.

Але ця адаптація, зрозуміло, не є пасивною, вона є тісно пов'язаною з активністю життєвих проявів людини.

Механізм адаптації є тісно пов'язаним із активністю. Активність характеризує здатність

людини проявляти себе, проявляти ініціативу та сприймати зовнішні впливи. Адаптація та активність є основними механізмами гармонізації відносин людини із середовищем.

Саме поганий стан здоров'я стає причиною інвалідності, а отже, й соціальної дезадаптації.

У загальному плані медицини розглядають здоров'я як певний діапазон, в якому відбуваються біохімічні, фізіологічні, психічні процеси, що забезпечують рівновагу організму із зовнішнім середовищем. У такому розумінні здоров'я є природним станом організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем та відсутністю будь-яких хворобливих змін.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я було сформульовано таке визначення: «Здоров'я – це не тільки відсутність хворобливих і фізичних дефектів, але й стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя» (Основные документы, 1985: 5).

Здоров'я – це індивідуальна та соціальна цінність, яку не можна ані витіснити, ані змінити якоюсь іншою цінністю. Разом із тим дефіцит здоров'я призводить до серйозних обмежень можливостей індивідуального і соціального функціонування.

Традиційно розрізняють три рівні здоров'я: біологічний стан організму людини (спадковість, онтогенез, рівень тривалості активного життя, філогенетична реактивність тощо, тобто все те, що характеризує стан людини як біологічного виду); психічне здоров'я (здатність до адекватного спілкування, духовне благополуччя, почуття внутрішньої гармонії, потреба в нових враженнях, знаннях); соціальні ознаки здоров'я (соціальна активність, соціальна відповідальність, відповідальність за народження та виховання дітей, інтенсивна трудова діяльність).

Соціальні аспекти здоров'я розкривають соціальну сутність, соціальні умови та результати життєдіяльності людини. Науковці як складники здоров'я людини виділяють такі соціально значущі критерії, як тривалість життя, розумова та фізична працездатність, відтворення здорового потомства. Це дозволяє тлумачити здоров'я як взаємодоповненість соціально-ціннісних еталонів.

О. Хохліна зазначає, що для розвитку дитини одним із важливих чинників є соціальний вплив (Хохліна, 2017: 65).

Загальновідомо, що соціальне становлення молодшої людини є результатом не тільки стихійного впливу життєвих обставин, але й цілеспрямованого виховання за умови активної участі самої людини в цьому процесі.

Відсутність належних умов соціалізації дітей з особливими потребами ініціює проблему педагогізації реабілітаційного процесу. Це своєю чергою викликає необхідність розробки такої системи педагогічних впливів, яка б забезпечувала поглиблення їхньої соціалізації та виключала стихійні фактори її перебігу, сприяла формуванню соціально-культурної активності.

З урахуванням викладеного можна вважати цілком очевидним, що рівень сформованості особистості цих дітей визначається не стільки наявністю чи відсутністю в них будь-яких дефектів розвитку, скільки умовами соціалізації та характером соціальних впливів і насамперед цілеспрямованого виховання.

Висновок про вирішальну роль виховання у формуванні та розвитку особистості є фундаментальним у психології та педагогіці, а його сутність і зміст широко розкриті в науковій літературі (Карпенчук, 1997).

У контексті нашого дослідження ми не обійшли увагою основні положення реабілітаційної педагогіки, яка розглядає питання поєднання педагогічних і терапевтичних методів у вихованні та навчанні дітей та молоді з різними обмеженнями (Іванова, 1998; Реабілітаційна педагогіка, 1998; Реабілітаційна педагогіка, 1998).

Загальне розуміння змісту виховання тлумачиться сьогодні як максимально повний розвиток індивідуальності, формування особистості, в якій розумно сполучаються риси адаптованості до сучасного рівня розвитку суспільства з творчою активністю, що сприяє перетворенню усього суспільства.

Найбільш конструктивним у контексті нашого дослідження вважаємо визначення сутності цього поняття українською вченою О. Сухомлинською, яка характеризує виховання як процес розвитку молодшої людини як суб'єкта культури та власної життєтворчості, передачі творчих і соціокультурних цінностей у процесі особистісної взаємодії та діалогічного спілкування педагога та вихованця (Сухомлинська, 2005: 111).

За визначенням науковців, соціальна активність особистості як соціального типу являє собою «певний стан її суспільно-перетворювальної діяльності, в якій відображаються взаємовідносини особистості з соціальним середовищем, її ставлення до природи, глибина розуміння нею суспільних потреб та інтересів, обґрунтованість у висуванні цілей у виборі необхідних засобів, форм і методів для їхнього досягнення. Це один із найважливіших критеріїв свободи особистості та основний спосіб її самоствердження. Соціальна активність характеризує рівень розвитку особистості та інтенсивність її діяльності, а також міру цієї інтенсивності» (Культура життя людини, 1988: 47).

Розглядаючи механізм соціальної адаптації, науковці підкреслюють, що вона відбувається не тільки через зміну зовнішньої дійсності, але й завдяки перетворенню внутрішнього світу людини, розвитку внутрішньо-особистісного потенціалу.

Сучасне уявлення про соціально-культурну активність виходить із розуміння її як взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю, як способу самовираження і самореалізації особистості в житті, при якому досягається (або не досягається) її якість як цілісного, самостійного суб'єкта, що розвивається, здатного відтворювати себе, відтворювати гармонійні стосунки з оточуючим світом, відтворювати власну культуру.

Слід зазначити, що завданням педагогічно-організованої культурно-дозвілєвої діяльності є формування в дітей з обмеженими можливостями соціально-культурної активності, що включає природні особливості індивіда (здатність до мислення, адаптивність організму), а також соціальні (здатність виконувати соціальні ролі, соціальна адаптація) та культурні (свобода, гуманність, творчість) якості особистості.

Одним зі способів вираження соціально-культурної активності є культурно-дозвілєва діяльність осіб з обмеженими можливостями.

Вивчаючи рівні дозвілєвої активності за критерієм ставлення суб'єкта культурно-дозвілєвої діяльності до її процесу (пасивне або активне), А. Воловик та В. Воловик виділяють такі з них: споживання; творчість; екстеріоризація (соціальна активність).

Перший рівень культурно-дозвілєвої діяльності – споживання (накопичення знань, засвоєння навичок) включає в себе низку різних під-

рівнів: пасивне споживання як нижчий рівень розвитку дозвілєвої діяльності (перегляд телепередач, читання розважальної літератури, прогулянки, відвідування видовищ, прийом гостей тощо); активне споживання як середній рівень розвитку дозвілєвої діяльності (вищий порівняно з першим рівнем) (відвідування театрів, кінотеатрів, виставок, рибальство, полювання, екскурсії тощо); цілеспрямоване споживання (самостійний вибір форм діяльності з орієнтацією на культурні цінності) як вищий рівень розвитку дозвілєвої діяльності, яка спрямовується на оволодіння певними духовними цінностями (Воловик, Воловик, 1999: 12-14).

У процесі розвитку особистості потреба в споживанні поступово замінюється на потреби у творчості. Творчий рівень дозвілєвої діяльності охоплює такі види занять на дозвіллі, коли людина із суб'єкта споживання перетворюється на суб'єкт творчості. Перехід від рівня творчості до рівня «соціальної віддачі» включає людину в систему широких суспільних зв'язків, дозвілєва діяльність набуває характеру суспільно корисної та значущої діяльності.

А. Воловик і В. Воловик наголошують, що більш високим рівнем дозвілєвої діяльності є екстеріоризація, яка здійснюється у формі «розповсюдження знань, ідей, художніх цінностей, іншої інформації з метою формування певних поглядів, уявлень, емоційних станів, а також як організація соціально-корисної діяльності інших людей». Поділяючи екстеріоризацію на такі підрівні, як демонстрація, пропаганда та організація діяльності, автори підкреслюють: в якому б вигляді не виявлялася «соціальна віддача», вона свідчить про високу активність людини, її свідоме ставлення до діяльності.

У процесі аналізу найбільш ефективних форм і методів організації культурно-дозвілєвої діяльності дослідники звертають особливу увагу на гру, яка може звільнити від багатьох умовностей повсякденного прояву фізичних та інтелектуальних сил.

Багатьма дослідниками дозвілля гра розглядається як його важлива частина, оскільки впливає на духовне зростання та особистісне піднесення.

Варто зазначити, що більша частина науковців, які досліджують ігрову діяльність, характеризують її як ідеальну форму розваги. Під час розважально-ігрової діяльності особа, перш

за все, прагне позбутися зайвої напруги, розвіяти сум, вийти зі стресового стану, звільнитися від емоціонального перевантаження, в розважальній формі отримати пізнавальну інформацію.

Гра, глибоко пронизуючи усе дозвілля, має благодійні компенсуючі ресурси, дає змогу переключитися, активно відпочити, відновити сили. Ігрова організація дозвіллевої діяльності надає будь-якому заняттю оригінальності, емоційної насиченості, привабливості. Гра створює ситуації, в яких відбувається могутня мобілізація духовних і фізичних сил людини.

Не менш важливим напрямом культурно-дозвіллевої діяльності дітей з обмеженими можливостями є спілкування з мистецтвом. Дослідники зазначають, що заняття мистецтвом мають винятково багаті виховні можливості, оскільки активно впливають на світоглядне, моральне та естетичне формування особистості.

Л. Коваль, І. Зверева і С. Хлебнік, розкриваючи значення мистецтва як фактора соціалізації особистості, наголошують на морально-естетичному характері його впливу: «... емоційний зміст твору стає стимулом для формування та вияву почуттів, емоційним фоном життя та діяльності людини» (Коваль, Зверева, Хлебнік, 1997: 279).

Розкриваючи багатогранність мистецтва та невичерпність його можливостей, вони зазначають, що його основною функцією є цілеспрямоване формування людської свідомості, а найголовнішою метою – соціально-виховний вплив на

розвиток творчої особистості, необхідними якостями якої є самопізнання, самовияв, самооцінка. Мистецтво формує елементи культури, необхідні для ефективної соціалізації та соціальної адаптації (Коваль, Зверева, Хлебнік, 1997: 278).

Як підкреслюють автори, саме в актах «співтворчості» та «співпереживання» відбувається соціалізація особистості засобами мистецтва. Активізуються емоційна та інтелектуальна сфери свідомості дитини, актуалізуються досвід, уява та здатність до співпереживання.

Варто зазначити, що в різних публікаціях про велику силу мистецтва підкреслюється, що воно не тільки емоційно розвиває інтелектуальну сферу людини, формує естетичний смак, залучає до цінностей культури, але й може бути одним із могутніх засобів психотерапії.

Досить перспективними визначено методи «терапії дозвілля» – естетотерапія, музикотерапія, іпотерапія, бібліотерапія, арт-терапія, мета яких – сприяння подоланню життєвої кризи та створення почуття повноцінності життя.

Висновки. Дозвілля є унікальною сферою взаємодії людини із соціально-культурним оточенням як незамінного засобу культурного розвитку, культурного зростання та активізації особистості дитини з обмеженими можливостями. Також дозвілля, маючи комплексний характер й інтегруючи елементи гри, праці, пізнання й спілкування, виявляється найсприятливішою сферою для прояву творчої активності та максимальної самореалізації кожної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановский В. Духовность личности в системе современных общественных отношений. Київ : НВТ Правник-НАВСУ, 1998. 141 с.
2. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля. Харків, 1999. 329 с.
3. Ворошук О. Інтеграція дітей з особливими потребами у загальноосвітній простір. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. проф. І. Козубовської, проф. Ф. Шандора. Ужгород, 2016. С. 38–40.
4. Ворошук О., Лемко Г. Розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями в процесі гри. *Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами: Збірник наукових робіт учасників круглого столу та науково-методичного семінару (19 березня 2021 р., Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, лабораторія психології спілкування) / за наук. ред. Г.М. Бевз, І.В. Петренко, В.І. Юрченко. Вісник педагогіки і психології. 2021. Вип. 27. С. 30–34.*
5. Гордеева А. Реабилитационная педагогика: от теории к практике : монографія. Москва, 2001. 321 с.
6. Іванова І. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1998. 19 с.
7. Карпенчук С. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1997. 304 с.
8. Коваль Л., Зверева І., Хлебнік С. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с.

9. Культура жизни личности: Проблемы теории и методологии социально-психологических исследований / Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович; АН УССР. Ин-т философии. Київ : Наукова думка, 1988. 192 с.
10. Луцан Н. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64), лютий. С. 152–156.
11. Основные документы ВОЗ. Женева, ВОЗ, 1985. С. 5.
12. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : науково-методичний збірник у 2 ч. / І.Г. Єрмаков (наук. ред.) Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 1. 320 с.
13. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : науково-методичний збірник у 2 ч. / І.Г. Єрмаков (наук. ред.) Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 2. 328 с.
14. Сухомлинська О. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 4. С. 109–125.
15. Хохліна О. Значення поглядів Л.С. Виготського для розробки проблеми розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць Донбаського державного педагогічного університету. 2017. № 1 (81). С. 64–74.

REFERENCES:

1. Baranovskiy, V. (1998). Dukhovnost lychnosty v systeme sovremennykh obshchestvennykh otnosheniy [Spirituality of the individual in the system of modern social relations]. Kyiv: NVT Pravnyk-NAVSU [in Ukrainian].
2. Volovyk, A., & Volovyk, V. (1999). Pedagogika dozvillia [Pedagogy of leisure]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Voroshchuk, O. (2016). Intehratsiia ditei z osoblyvymy potrebamy u zahalnoosvitnii prostir [Integration of children with special needs into the general education space]. I. Kozubovskoi, & F. Shandora. (Eds). Proceedings from '21: *Aktualni problemy suchasnoi sotsiologii, sotsialnoi roboty ta profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv: Materialy dopovidei ta povidomlen Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii - Actual problems of modern sociology, social work and professional training*: Proceedings All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 30–40). Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Voroshchuk, O., & Lemko, H. (2021) Rozvytok ditei z intelektualnymy porushenniamy v protsesi hry [Development of children with intellectual disabilities in the game]. H. Bevz, I. Petrenko, & V. Yurchenko. (Eds). *Tekhnologii zabezpechennia roboty praktychnoho psykholoha z ditmy ta moloddu z osoblyvymy osvithnimy potrebamy – Technologies to ensure the work of a practical psychologist with children and youth with special educational needs*: Proceedings of the round table and scientific-methodological seminar. (Issue. 27). (pp. 30–34). K. : ISPP NAPN of Ukraine [in Ukrainian].
5. Gordeyeva, A. (2001). Reabyltatsyonnaia pedahohyka: ot teoryy k praktyke: Monohrafiya [Rehabilitation pedagogy: from theory to practice: Monograph]. Moscow [in Russian].
6. Ivanova, I. (1998). Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-invalidamy v systemi sotsialnykh sluzhb dlia molodi [Socio-pedagogical work with children with disabilities in the system of social services for young people]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Kyivskiy universytet im. T.H. Shevchenka [in Ukrainian].
7. Karpenchuk, S. (1997). Teoriia i metodyka vykhovannia: Navch. posibnyk [Theory and methods of education: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. Koval, L., Zvierieva, I., & Khliebik, S. (1997). Sotsialna pedahohika. Sotsialna robota: Navchalnyi posibnyk [Social pedagogy. Social work: Textbook]. Kyiv, IZMN [in Ukrainian].
9. Sokhan, L., Tykhonovych, V. (Eds). (1988). Kultura zhyzny lychnosty: Problemy teoryy y metodolohyy sotsyalno-psykholohycheskykh yssledovanyi [The culture of a person's life: Problems of theory and methodology of social and psychological research]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Lutsan, N. (2019). Naukovi pidkhody do orhanizatsii navchannia ditei z osoblyvymy osvithnimy problemamy [Scientific approaches to the organization of education of children with special educational problems]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlinsky MNU. Pedagogical sciences*. 1(64), 152–156 [in Ukrainian].
11. Osnovnye dokumenty VOZ [Basic WHO documents] (1985). Geneva, VOZ. 5.
12. Yermakov, I. (Eds). (1998). Reabilitatsiina pedahohika na rubezhi KhKhI stolittia: Nauk.-metod. zb.: u 2 ch. [Rehabilitation pedagogy at the turn of the XXI century: Science.-method. collection: in 2 parts]. Kyiv: IZMN. P.1 [in Ukrainian].
13. Yermakov, I. (Eds). (1998). Reabilitatsiina pedahohika na rubezhi KhKhI stolittia: Nauk.-metod. zb.: u 2 ch. [Rehabilitation pedagogy at the turn of the XXI century: Science.-method. collection: in 2 parts]. Kyiv: IZMN. P.2 [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska, O. (2005). Problemy teorii vykhovannia ditei i molodi v Ukraini. [The problems of the theory of the education of children and youth in Ufraine] *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogic and Psychologic*. 4. 109–125 [in Ukrainian].
15. Khokhlina, O. (2017). Znachennia pohliadiv L.S.Vyhotskoho dlia rozrobky problemy rozvytku dytyny z intelektualnymy porushenniamy [The means of L. Vygotsky views for the development of the problem of child development with intellectual disabilities]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*: zb. nauk. prats Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – *Humanization of the educational process*: Coll. Science. Proceedings of Donbass State Pedagogical University, 1 (81), 64–74 Kharkiv TOV «Vydavnytstvo NTMT» [in Ukrainian].